

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Doen of laten: woordbetekenis of (ook) structuur?

Verhagen, A.

Citation

Verhagen, A. (1994). Doen of laten: woordbetekenis of (ook) structuur? Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/2853>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/2853>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Doen of laten: woordbetekenis of (ook) structuur?

Arie Verhagen

In zijn reactie op mijn "Taalverandering en cultuurverandering" geeft A.M. Duinhoven aan waarom hij meent mijn conclusies te moeten en kunnen bestrijden. Het voornaamste punt waarop zijn analyse en de mijne van elkaar verschillen verwoordt hij tegen het eind van zijn reactie kernachtig als volgt:

Mijns inziens is *doen*, sterker dan *laten*, zozeer ondergeschikt geworden aan het hoofdwerkwoord, dat de tweeledigheid en fasering die causativiteit kenmerkt, verloren gaat. In het onvermijdelijke conflict tussen tweeledigheid en eenheid, heeft bij het veelgebruikte en betekenisarme *doen* de eenheid gewonnen. *Doen* wordt als hulpwerkwoord van causativiteit ongeschikt; het is bezig te verdwijnen.

Dat *doen* en *laten* van elkaar verschillen, en dat daarbij datgene wat Duinhoven de "oorspronkelijke woordbetekenissen" noemt een rol speelt – daarover zijn we het uiteraard helemaal eens. Waar we over van mening verschillen is of dit verschil in woordbetekenis ook een *structureel* verschil in (de interpretatie van) de betrokken *zinnen* met zich meebrengt, en in verband daarmee, of *doen* eigenlijk (nog) goed kan functioneren als hulpwerkwoord van causaliteit of niet.

De crux van ons verschil van mening zoals ik dat waarneem, ligt hierin dat Duinhoven veronderstelt dat causaliteit *als zodanig* een bepaalde structuur – wat hij tweeledigheid of gefaseerdheid noemt – vereist van, of oplegt aan, de linguïstische uitdrukking ervan. Alleen op grond van een dergelijke vooronderstelling kan hij immers het oordeel vellen dat een bepaalde manier van zeggen inmiddels eigenlijk "ongeschikt" is om causaliteit uit te drukken; er is dan dus sprake van een conflict tussen de veronderstelde structuur van causaliteit-als-zodanig en die van de talige vormgeving ervan zoals die zich in een bepaald geval ontwikkeld heeft. De logica is hier dus de volgende. Gegeven de onderscheidenheid van oorzaak en gevolg brengt de 'beste' formulering van een causaal gebeuren die twee delen onder in twee goed onderscheidbare stukken informatie; een constructie van hulpwerkwoord+hoofdwerkwoord, waarin oorzaak en gevolg worden samengebracht in één zinsverband, is dan eigenlijk nooit de optimale formulering voor een causaal gebeuren. Nu roept *laten* nog wel een zekere mate van tweeledigheid op, maar *doen* helemaal niet (meer), en interpreteren we zinnen met *doen* dus gemakkelijk 'fout', d.w.z. niet (meer) als aanduidingen van causale gebeurens; daarom moet *doen* in dit gebruik wel verdwijnen.

Deze gedachtengang roept een aantal vragen van uiteenlopende aard op. Zo vraag ik me af hoe we, aldus redenerend, kunnen begrijpen dat causale hulpwerkwoorden überhaupt zouden kunnen ontstaan, en historisch redelijk stabiele patronen van gebruik vertonen. Maar veel belangrijker is dat helemaal

niet in valt te zien waarom er zo'n verband zou moeten bestaan tussen de (a-syntactisch begrepen) kern-structuur van causaliteit, en de structuur van de interpretatie van zinnen die causale gebeurens beschrijven. Als we als taalkundigen vaststellen dat mensen met behulp van de middelen van hun taal dezelfde gebeurens op meer of minder verschillende manieren kunnen beschrijven, ligt het m.i. meer voor de hand te concluderen dat de verschillen tussen die middelen kennelijk andere communicatieve doelen dienen dan het tot uitdrukking brengen van de 'eigen' structuur van het beschreven gebeuren. Om het wat concreter te maken, beschouw de volgende twee zinnen:

- (1) De slechte economische vooruitzichten doen de mensen verlangen naar een krachtige regering.
- (2) De economische vooruitzichten zijn slecht, en daardoor verlangen de mensen naar een krachtige regering.

Wat voor grond hebben we om (2), die uit twee (zelfstandige) zinnen bestaat, een 'betere' formulering van het causale verband te vinden dan (1)? Belangrijker nog: wat voor *nut* heeft zo'n uitspraak? Inzichtelijker lijkt het mij om te zeggen dat de taal de gebruikers ervan middelen verschaft om oorzaken en gevolgen, als dat nuttig is, op verschillende manieren ten opzichte van elkaar te presenteren: o.a. causale hulpwerkwoorden om ze direct met elkaar in één zinsverband samen te brengen, beknopte bijzinnen (als in *De oorlog dwong de mensen de stad te verlaten*) om het één afhankelijk te maken van het ander, en causale bijwoorden om ze strikt van elkaar gescheiden te presenteren. Het nut van een en ander zou er b.v. in kunnen bestaan dat de laatste manier van presenteren het causale aspect van een gebeuren tot een zelfstandig (potentieel) gespreksonderwerp maakt, terwijl de eerste manier dat verhindert; het is hier echter niet de plaats om daar nader op in te gaan.¹ Waar het mij hier om gaat is dat, taalkundig gezien, er alle aanleiding is niet zo'n direct verband te leggen tussen een a priori aangenomen structuur van causaliteit en de structuur van zinsinterpretaties. Het verschil tussen de woorden *doen* en *laten* (markeringen van het causale aspect van een gebeuren als resp. direct of indirect) is gewoon van een heel andere orde dan zo'n structuurverschil op zinsniveau.

Die laatste gedachte wordt ook bevestigd door het feit dat soortgelijke verschillen in woordbetekenissen ook elders optreden, en wel zo dat de gedachte aan een ermee verbonden structureel verschil in zinsinterpretatie uitgesloten is. Merk op dat het causale aspect in zin (1) gemarkeerd wordt met *doen*, en in (2) met *daardoor*; opmerkelijk is nu dat er een parallel verschil is tussen (3), met *laten*, en de twee-zins-parafrase daarvan in (4):

- (3) Hij laat de patiënt aan zijn vader denken (=Duihovens (2))
- (4) Hij vertelt de patiënt dat die aan zijn vader moet denken, en daarom doet de patiënt het.

Het passende bijwoord is hier *daarom* en niet *daardoor*, zoals in (2); het verschil tussen (ongeveer) indirecte en directe causaliteit kan dus ook tot uitdrukking gebracht worden d.m.v. zinsverbindende connectieven, 'ondanks' het feit dat er over de tweeledigheid van de constructie geen enkele twijfel bestaat. Kortom: het lexicaal markeren van causaliteit als direct of indirect is geheel onafhankelijk van de structuur van de zinsinterpretatie. Die laatste is bij *doen* en *laten* gewoon volkomen hetzelfde (wat in de traditionele terminologie juist hierin tot uitdrukking komt dat beide 'hulpwerkwoord' genoemd worden). Het zal duidelijk zijn dat het ontbreken van een structureel verschil betekent dat de grond aan Duinhovens verklaring voor de veronderstelde verandering ontvalt.²

Of deze conclusie stand kan houden, hangt natuurlijk sterk af van ons inzicht in wat er nu precies veranderd is: als de historische feiten zo zijn dat andere verklaringen niet goed mogelijk lijken, zouden we ons gedwongen kunnen voelen het idee van een structuurverschil dat met de woordbetekenis correleert, toch weer in overweging te nemen. Ook op dit, meer empirische, punt wil ik graag nog enkele kanttekeningen bij Duinhovens opmerkingen maken.

Duinhoven heeft gelijk dat de gegevens in tabel 1 niet alle veranderingen op het gebied van de verwoording van causaliteit te zien geven. Het 'project' dat hij in dit verband suggereert is ook zeker interessant (hoewel omvangrijk...). Maar daarmee is het punt dat hier voor het betoog cruciaal is, helemaal niet ontkracht. Essentieel is de frappante *asymmetrie* in de afname van het gebruik van *doen* wat betreft de bezielheid van de veroorzakers: met onbezielde veroorzakers is het gebruik helemaal niet afgenomen, met bezielde daarentegen zeer sterk (en die observatie is naar haar aard onafhankelijk van de vraag of we ook nog naar andere elementen gekeken hebben). Alleen al die asymmetrie maakt het onmogelijk een verklaring voor de afname van het gebruik uitsluitend te geven in termen van de (on)doorzichtigheid van de constructie *als zodanig*. Als we dan bovendien kunnen vaststellen dat deze asymmetrie sterk gecorreleerd is met een algemene afname van het optreden van *autoriteiten* als veroorzakers in zinnen met causatief-constructies, is het duidelijk wat de meest eenvoudige hypothese is, nl. degene die ik in mijn artikel voorstel.

Alternatieve verklaringen moeten uiteraard hetzelfde descriptieve bereik hebben; daardoor zal elke verklaring van het type dat Duinhoven voorstelt, extra hypothesen nodig hebben: zo'n verklaring voerspelt op zichzelf immers dat de afname *uniform* is, wat de facto niet het geval is. Voor die extra complexiteit heeft de alternatieve verklaring aparte, onafhankelijke rechtvaardigingsgronden nodig; omdat ik die vooralsnog niet zie, houd ik het toch maar bij mijn eigen analyse ("trendy" of niet), die bovendien in overeenstemming is met algemeen-bekende culturele veranderingen in de laatste 200 à 300 jaar.

Overigens moet ik bekennen dat ik ook anderszins moeite heb met de empirische kant van Duinhovens betoog.³ Zo kan ik zijn uitspraken over de interpretatie van sommige zinnen soms niet goed navoelen, vooral als het om oudere gevallen gaat. Hoe weet hij dat het in een geval als mijn (26) (zijn (6) – Blankaart die de Weduwe Spilgoed verzoekt hem iets te "doen weten") "het weten centraal" staat, en "doen ondergeschikt" is, en dat "het [...] niet [gaat] om de berichtgeving doch

om de resulterende kennis"? In alle bescheidenheid: *mijn* verklaring in termen van hoogachting is in ieder geval duidelijk te ondersteunen met andere *tekstgegevens*, zoals al in deze zin zelf het "ernstig" zijn van het "verzoek" en het "verëeren". Verder illustreert hij in zijn oorspronkelijke artikel de door hem veronderstelde aard van de verandering in feite *uitsluitend* met uitspraken over *hedendaagse* voorbeelden (voor zover ik zie is het enige historische geval in zijn artikel nr. (13)). En als laatste empirisch punt: bij de stelling dat in het moderne Nederlands *doen* toch eigenlijk gemakkelijk vervangen kan worden door *laten*, verandert hij een voorbeeld van mij dat volledig betrekking heeft op fysische relaties (*De stralende zon doet de temperatuur oplopen*, uit het Eindhovens Corpus), in een geval dat betrekking heeft op de wereld van menselijke instituties (*Schaarste doet de prijzen stijgen*, zijn (7)), dat zich als zodanig, en in tegenstelling tot het fysische voorbeeld, uiteraard ook gemakkelijk leent voor categorisering als indirecte causaliteit (Duinhovens (8)).

Op één punt maak ik graag van de gelegenheid die Duinhoven mij biedt, gebruik om iets te verhelderen. Hij stelt mijn positie voor als "geen taalverandering, maar cultuurverandering". Ik kan mij voorstellen dat mijn bijdrage zo gelezen kan worden, maar in feite heb ik het bewust vermeden om in die termen te spreken; het enige in mijn tekst dat er in de buurt van komt is ergens in het begin van par.3 (kort voor tabel 1), waar ik stel dat er sprake is van: "geen *speciale* 'talige' verandering, maar een *algemenere* cultuur-verandering" (cursivering hier toegevoegd). Dat was in ieder geval niet bedoeld om taalverandering en cultuurverandering als elkaar uitsluitend voor te stellen. Verder heb ik in mijn hele artikel opzettelijk veel concretere begrippen gebruikt: het gaat over "(veranderingen in) het gebruik van *doen* en *laten*", in relatie tot conceptuele modellen m.b.t. causaliteit op verschillende niveaus. In feite geloof ik dat een en ander laat zien dat de 'grote' abstracties 'taal' en 'cultuur' ons voor een goed begrip van wat er concreet aan de hand is, eigenlijk meer last dan nut bezorgen; zolang we de vraag "Taal- of cultuurverandering?" niet stellen is er eigenlijk geen probleem, maar zodra we dat wel doen, raken we in allerlei webben verstrikt. Als we de zaken nu eens zo voorstellen: 'weten hoe je *doen* en *laten* adequaat gebruikt' (dus: die aspecten van je taal kennen) maakt deel uit van 'weten hoe je cultuur werkt', en omgekeerd; dan is een verandering van het één ook een verandering van het ander, en is het verschil hoogstens een kwestie van invalshoeken, niet van empirie.

Tot slot: heeft het causale hulpwerkwoord *doen* nu afgedaan of niet? Geenszins, lijkt mij. Op 20 augustus 1994 kopte de NRC op p.2:

(5) CDA doet problematische kanten 'paars' even vergeten

Het aardige hiervan is dat je als lezer direct begrijpt dat het de belabberde *situatie* is waarin het CDA verkeert, die veroorzaakt dat politici en politieke waarnemers de problemen van 'paars' even vergeten, en niet het 'CDA-zelf' als menselijk instituut.⁴ Dat zou heel anders hebben gelegen met *laten*; dat zou toch teveel de indruk wekken dat het CDA, als organisatie van personen, min of meer bewust

communiceert met andere politici en politieke waarnemers om die de problemen van 'paars' te laten vergeten. Zolang het causale *doen* zo betekenisvol en productief – (5) is geen vaste uitdrukking, en evenmin een geïsoleerd geval⁵ – ingezet kan worden, lijken mij de kansen op overlijden op afzienbare termijn bepaald gering; er is nog genoeg te doen voor *doen*.

A. Verhagen, *Vakgroep Nederlands, Rijksuniversiteit Utrecht*.

NOTEN

- 1 Voor een dergelijke gedachtengang t a v andere soorten 'hulpwerkwoorden', zie mijn 'Subjectification, syntax, and communication' (te verschijnen in Dieter Stein & Susan Wright (eds), *Subjectivity and Subjectivisation in Language* Cambridge Cambridge University Press)
- 2 Daarbij komt dat Duinhoven voor zijn structuurverschil geen onafhankelijke linguïstische evidentie aanvoert. In Kemmer & Verhagen (1994, zie verwijzing bij mijn artikel) wordt, zowel voor het Nederlands als voor andere talen, gedemonstreerd dat de beschikbare evidentie er juist op wijst dat zinnen met causatief-constructies op één lijn gesteld moeten worden met enkelvoudige zinnen, het optreden van casusmarkeringen en voorzetsels als het Nederlandse *aan* (vgl. *Je mag dit aan niemand laten lezen*, vs. **Hij heeft het aan een aannemer laten bouwen*) is gerelateerd aan de rol van Duinhovens "tweede subject" als een soort ontvanger *in het totale causale gebeuren* ('gemodelleerd naar' een meewerkend voorwerp) – zodat het in feite helemaal geen subject is. Duinhoven lijkt voor zinnen met *laten* (niet voor die met *doen*) een soort transformationele analyse aan te hangen. In het ene opzicht (gefaseerdheid) bestaan ze uit twee deelzinnen, in het andere (hulpwoordstatus van *laten*) is er maar één.
- 3 Duinhoven suggereert verder dat *doen* een schrijftaalvorm zou zijn, en als zodanig eigenlijk al niet (meer) tot de primaire, levende taal behoort. Nog afgezien van de vraag of deze diagnose van *doen* juist is, moet ik zeggen dat dit idee over de status van geschreven taal (c.q. schrijftaal) weliswaar algemener voorkomt, maar mij geheel misplaatst is, ik kan daar hier niet verder op ingaan, maar volsta met te verwijzen naar de oratie van Mackenzie (*FdL* 30, 1989, pp 161-173) en artikelen in een speciaal nummer van dit tijdschrift (32, 1991, pp 241-291).
- 4 Dat wordt ook bevestigd door de inhoud van de zin aan het eind van de eerste alinea, die de koppenmaker wellicht als model heeft gehanteerd: "De chaotische gebeurtenissen in het CDA, de positieve reacties van de personele bezetting van het komend kabinet en het vertrek van premier Lubbers, deden de problematische kanten van 'paars' even vergeten."
- 5 Vgl. vlak voor het ter perse gaan van dit nummer *Minister Zalm doet oud-minister Zijlstra glunderen* (Economie-bijlage NRC 21-9-'94, p 17), dat eveneens duidelijk maakt dat het niet Zalm in persoon is, maar diens gedrag (i.c., blijkens het artikel, zijn 'trendmatig begrotingsbeleid') dat het glunderen van Zijlstra teweeg brengt.